

J A A R B O E K V O O R

*Munt- en
Penningkunde*

52/53

1965 / 1966

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP
VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
AMSTERDAM

Commissie van redactie:

Dr. H. Enno van Gelder, Voorburg

Drs. G. van der Meer, 's-Gravenhage

Alle correspondentie betreffende redactie en administratie te richten aan
het Secretariaat: Zeestraat 71b, 's-Gravenhage.

DE HOLLANDSE MUNTSLAG IN DE 11e EEUW

door Dr. V. M. Potin

Friese denarii worden ruim verbreid aangetroffen in de muntvondsten op het grondgebied van het oude Rusland. In vele vondsten overtreffen zij qua aantal de munten van andere gebieden van West-Europa; niet zelden vindt men ze ook in de begraven schatten van de 11e eeuw. Daarom zijn ze beter vertegenwoordigd in de collecties van de Sovjet-Unie, dan in de musea van welk ander land ook. In verband hiermede heeft de studie van de verzamelingen van Friese munten in de musea van de USSR grote betekenis, niet alleen voor een reconstructie van het beeld van de economische contacten en de monetaire circulatie van het oude Rusland, maar ook voor de geschiedenis van het vroeg-middeleeuwse muntwezen op het grondgebied van de tegenwoordige Nederlanden. Het huidige artikel stelt zich ten doel om nieuw materiaal te publiceren, hetwelk enig licht zal werpen op het nauwelijks onderzochte vraagstuk van de muntslag in Holland in de 11e eeuw.

Zelfs B. Köhne beschreef al Friese denarii, voorkomende in Russische schatten, met het borstbeeld van een heerser, vasthoudende een piek met een klein vaantje en een scepter eindigend in een kruis. Op de voor- en keerzijde van de munt zijn omschriften aangebracht en op het veld van de keerzijde tussen twee stippellijnen het woord BVRCH, hetwelk voor bovengenoemde geleerde een reden was om het slaan van deze denarii te plaatsen ten tijde van de bisschop van Utrecht Burchard (1099—1112)¹. De publikatie van B. Köhne werd gebruikt door P. O. van der Chijs, H. Dannenberg, A. Engel, R. Serrure en andere numismatici uit de vorige en het begin van de tegenwoordige eeuw, in hun werken².

Een denarius toegeschreven aan Burchard kwam ook voor in de schat, gevonden in 1934 dicht bij de stad Kobrin (het tegenwoordige gebied van de BSSR) die dateert uit de jaren 1060—1065. De Duitse numismaticus R. Gaettens, die deze vondst publiceerde, kwam tot de voor de hand liggende conclusie dat deze munt niet geslagen kon zijn door de Utrechtse bisschop, omdat deze bijna een halve eeuw later leefde³. R. Gaettens hield deze munt voor een imitatie van Utrechtse denarii.

en geslagen door een onbekende wereldlijke heerser. In 1935 twijfelde N. P. Bauer, blijkbaar niet bekend met het werk van R. Gaettens, zijnerzijds aan het verband van dergelijke munten met Burchard; als waarschijnlijke muntplaats achtte hij niet alleen Utrecht, maar ook Groningen mogelijk ⁴. Deze twijfel werd veroorzaakt door een vrij aanzienlijke chronologische dispariteit tussen de denarius van „Burchard” en de andere munten die deel uitmaakten van de door Bauer beschreven schat van Skadino (de jongste munten uit de grote hoeveelheid denarii, zijn die van Karman van Konstanz (1069—1071) en van graaf Herman van Saksen, die in 1086 overleed, terwijl de periode van het episcopaat van Burchard te Utrecht van 1099 tot 1112 was). In werkelijkheid kon een dergelijke chronologische dispariteit niet dienen tot grondslag van de twijfel, omdat in de schat van Skadino, waar de denarius van „Burchard” was ontdekt (Pl. I, 2), ook munten van veel latere tijd voorkwamen, die N. P. Bauer niet nauwkeurig genoeg had gedetermineerd ⁵.

De laatste die de Friese muntslag bestudeerd heeft, G. Albrecht, onderschrijft de mening van R. Gaettens ten aanzien van de toeschrijving van de munten in kwestie ten volle ⁶.

In de schat van Wigmjaz, gevonden in 1934 in het district van Priladozhje dicht bij de rivier Pasha, werden denarii van het onderzochte type gevonden in twee varianten — de oude reeds in numismatische literatuur bekende (Pl. I, 1) en een nieuwe, verschillend door de meer artistieke uitvoering, details van de beeldenaar en duidelijker omschriften. De heerser, afgebeeld op de voorzijde van de tweede variant, houdt een piek met een ander soort vaantje dan op de denarius beschreven door B. Köhne, in de rechterhand, terwijl hij in de linkerhand niet een scepter, eindigend in een kruis heeft, maar een rijksappel (Pl. I, 4). N. P. Bauer dacht op de nieuwe denarius de naam te kunnen lezen van de Hollandse graaf Floris ⁷.

In 1960 werd bij het dorp Kolgolema, dicht bij de vindplaats van de vondst van Wigmjaz, een schat ontdekt, waarin weer denarii van beide varianten werden aangetroffen (Pl. I, 3 en 5)⁸. Op de voorzijde van één van de denarii (van de tweede variant) was duidelijk de naam van Floris leesbaar — +FLOR·ENTIVZ, en op de keerzijde +LEI·THERI·BVRCH (Pl. I, 5). Men neemt aan dat het omschrift op de keerzijde de naam van de muntplaats aangeeft, omdat de naam van de heerser reeds is aangeduid op de voorzijde van de munt, terwijl de uitgang BURCH, BURG kenmerkend is voor de benamingen van nederzettingen in het middeleeuwse Holland ⁹. Op het exemplaar uit de schat van Wigmjaz, waarin ook de tweede variant vertegenwoordigd is, is de naam van de muntplaats

enigszins anders aangebracht +LEITH-ERIC BVRCH (Pl. I, 4)¹⁰. Op de denarius van de eerste variant van de schat van Skadino staat +CREHEI (retrograde) BVRCH (Pl. I, 2)¹¹. Het is moeilijk op de geldstukken de aangeduide plaats van de muntslag met enige historisch bekende stad te combineren. Niettemin is het interessant om aan te tekenen dat men de benaming van de stad Leiden in geschriften uit de 11e eeuw tegenkomt in de vorm van Leithen, Leithis of Leidis; tevens wordt ook melding gemaakt van een Leidse burcht - vesting¹².

J. Menadier wijdde reeds aan het einde van de 19e eeuw één van zijn artikelen aan de denarius, geslagen in Rijsburg (Rinsburg, Rinesburch), door de Hollandse graaf Dirk III (993—1039) of Dirk IV (1039—1049)¹³. G. Albrecht neemt aan dat zulke denarii gemunt konden zijn door Dirk IV of zelfs door Floris I (1049—1061), omdat deze munten tot nu toe gevonden werden in schatten die van na 1075 dateren¹⁴. De Duitse numismaticus houdt geen rekening met het feit, dat, gezien de geringe omvang van de muntslag, de Hollandse denarii Oost-Europa slechts konden bereiken samen met de grote hoeveelheid Friese munten, waarvan de toevloed belangrijk toegenomen was in de tweede helft van de 11e eeuw. Voor ons echter is een andere omstandigheid van meer belang. De denarii van Floris I kunnen niet in Rijsburg geslagen zijn, maar de muntplaats moet een andere zijn, waarschijnlijk Leiden. Deze verplaatsing hing blijkbaar samen met de verwoesting van Rijsburg in 1047, gedurende de strijd van de Hollandse graaf Dirk IV en hertog Godfried II van Opper-Lotharingen tegen de Duitse keizer Hendrik III¹⁵. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat de munt overgebracht werd van Rijsburg, dat schade geleden had, naar het naburige Leiden.

Hoe moet men de denarii van de tweede variant met de naam van Floris dateren? Er waren verscheidene Hollandse graven met deze naam: Floris I (1049—1061), Floris II (1091—1122), Floris III (1157—1190) enz. Te spreken over de muntslag onder Floris III en nog latere bestuurders met dezelfde naam is overbodig, omdat de tijd van hun regering buiten het chronologische kader valt van het voorkomen van vroeg-middeleeuwse West-Europese denarii op het grondgebied van het oude Rusland. Bij de keuze tussen Floris I en Floris II moet bedacht worden, dat de geldstukken van de tweede variant niet gemunt kunnen zijn na 1090, omdat de schat van Wigmjaz niet later dan dat jaar werd begraven, terwijl de schat van Kolgolema zelfs iets vroeger dan genoemde datum begraven werd¹⁶. Hieruit volgt dat de denarii met de naam Floris alleen gemunt kunnen zijn door de Hollandse graaf Floris I, die van 1049 tot 1061 regeerde.

Tot welke periode kan men de eerste variant van de Hollandse denarii, reeds bekend aan B. Köhne en H. Dannenberg, en door deze onderzoekers toegeschreven aan de Utrechtse bisschop Burchard, dan rekenen? Alle denarii van dit type (het type van de denarius van „Burchard”) zijn minder vaardig gemunt met verminkte omschriften, welke niet altijd leesbaar zijn. Dit bewijst dat de emissie van de denarii van de tweede variant met de naam Floris I moet vooraf zijn gegaan, wat de tijd betreft, aan de eerste variant, die dus beschouwd moet worden als vervaardigd na 1061. Tevens wordt bovendien de schat uit het dorp Ludwiszce, waarin zich een exemplaar van de denarius van de eerste variant bevond, gedateerd op 1060—1065. Op deze wijze worden zeer nauwe chronologische grenzen bepaald voor de verschijning van de denarii van de eerste variant: 1061—1065.

Overeenkomstige typen als de beide varianten van de onderzochte denarii zijn ook buiten de grenzen van het gebied van de Hollandse graven te vinden, nl. onder de munten geslagen in Friesland, waarvan de invloed ook op de denarii van Rijnsburg merkbaar is¹⁷. De beeldenaar op de voorzijde van de Hollandse denarii vindt zijn prototype in de voorzijde van de Utrechtse denarii van Bernold (1027—1054) (Pl. I, 6) en is nauw verwant met de keerzijde van de munten van Willem van Pont (1054—1067) en Koenraad van Zwaben (1076—1099) (Pl. I, 7 en 8)¹⁸. Het type van de keerzijde van de Hollandse denarii ontstond onder invloed van de beeldenaars op de zeer verbreide munten van de Friese graaf Bruno III (1038—1057), welke in het veld van de keerzijde gewoonlijk een opschrift BRVN (Pl. I, 9) dragen. De Hollandse denarii zijn niet de enige munten waar het centrale opschrift op de keerzijde niet een naam maar een geografische benaming aanduiden. Op de denarii uit Oldeboorn, geslagen omstreeks 1050—1075, zijn in het veld de letters BO · RD geplaatst, welke worden uitgelegd of als de benaming van de streek — Borde — of van het centrum van deze streek, Oldeboorn¹⁹.

Dus getuigt de typologie van de Hollandse denarii dat ze nauwelijks vóór de 50er jaren van de 11e eeuw vervaardigd kunnen zijn. Maar de eerste variant van de denarii komt ongetwijfeld na de munten van Floris I, volgens hun type, volgens de muntplaats en, zoals gezegd, volgens de aard van de uitvoering van de beeldenaars en omschriften. Het is nauwelijks mogelijk te veronderstellen dat een dergelijke imitatie ver van het gebied van de Hollandse graven ontstond, omdat de denarii van Floris I, te oordelen naar hun aanwezigheid in de schatten, een onbeduidende verbreiding hadden. Eerder kan men ze beschouwen als een voortzetting van de Hollandse muntslag na de dood van Floris I, ten

tijde van zijn erfgenaam, terwijl de grovere afwerking en de verminkte omschriften toe te schrijven zijn aan een wijziging die plaats had in het muntbedrijf, vermoedelijk als gevolg van het vervangen van de muntmeester. De erfgenaam van Floris I was Dirk V (Dirk, Theoderik, Diederik, 1061—1091). Op de voorzijde van de denarius van de schat van Skadino leest men + .OIVRIC (Pl. I, 2), hetwelk mogelijk de zoëven geuite veronderstelling bevestigt. Het verschil in de omschriften op de munten van Dirk V kan ook daaruit verklaard worden dat de feitelijke macht vóór het jaar 1076, tijdens zijn minderjarigheid, in andere handen was, vooral in die van zijn moeder Gertrude²⁰. De uiteindelijke oplossing van het vraagstuk van de muntslag van Dirk V zal alleen mogelijk worden met de vondst van andere exemplaren van dergelijke denarii, die beter zijn bewaard. Tot nu toe was de denarius van Rijsenburg, hoogstwaarschijnlijk gemunt door Dirk IV, de enig bekende munt van Holland uit de eerste helft van de 11e eeuw. In de geschiedenis van de muntslag in Holland volgde daarna een leemte tot de periode van de regering van Dirk VI (1122—1157)*. Deze leemte is tot op zekere hoogte nu aangevuld door de hier verzamelde gegevens over de Hollandse denarii van Floris I en waarschijnlijk van Dirk V.

Met toestemming van de auteur in Nederlandse vertaling overgenomen uit: *Institut Archeologii A.N. SSSR, Numizmatika i Epigrafika* 4 (1964), p. 136-140.

* Volgens de tegenwoordig gangbare opvattingen loopt de leemte tot de regering van Dirk VII (1190—1203) (Red.).

¹ B. Köhne, Über die im russischen Reiche gefundenen abendländischen Münzen des X, XI und XII-ten Jahrhunderts, *Mémoires de la Société d'archéologie et de numismatique de St. Petersbourg*, 3, (1849), p. 446—447, No 226. Zie ook B. Köhne, *Beschrijving van Europese munten van de 10e, 11e en 12e eeuw, gevonden in Rusland*, St. Petersburg 1852, p. 99—100, No 231. Denarii van dit type: afb. 1—3.

² P. O. van der Chijs, *De Munten der bisschoppen, van de heerlijkheid en de stad Utrecht*, Haarlem 1859, p. 40, pl. IV, 1; H. Dannenberg, *Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit*, I, Berlin 1876, p. 217, pl. 23, 555; A. Engel et R. Serrure, *Traité de numismatique du moyen âge*, II Paris 1894, p. 622.

³ R. Gaettens, *Der Fund von Ludwisczce*, Halle (Saale) 1934, p. 43, 44, pl. 3.63.

⁴ N. Bauer, Nachträge zu den russischen Funden abendländischer Münzen des 11. und 12. Jahrhunderts, *ZfN* 42 (1935), p. 164, No 59, Taf. III, 59; vgl. N. Bauer, der Fund von Spanko bei St. Petersburg. *ZfN*, 38 (1926), p. 82, No 94.

⁵ V. M. Potin. Over de vraag van de samenstelling en datering van de schat van Skadino, *SGE* 17 (1960), p. 71—73.

⁶ G. Albrecht, *Das Münzwesen im niederlothringischen und friesischen Raum vom 10. bis zum beginnenden 12. Jahrhundert*, Hamburg 1959, p. 106.

⁷ Ermitage, inv. boek 2528, blz. 78, No 3798.

⁸ Ermitage, reg. 583/1261.

⁹ Rijnsburg, Forenburg, Voorburg, Valcanaburg, Valkenburg, Velserburch, Osborch (Oostburg), Rodanburch (Rodenborch, Rodenburg), Middelburg, Domburg, Popkenburg (Popekenborch) en andere. Zie Van der Chijs, *Holland* p. 40, 44, 50, 53, 54.

¹⁰ Ermitage, inv. boek 2528, bid. 78, No 3798.

¹¹ Ermitage, inv. boek 2728, bld. 36, No 162. Waarschijnlijk kwam een dergelijk omschrift ook voor op het exemplaar van B. Köhne.

¹² Van der Chijs, *Holland*, p. 40.

¹³ J. Menadier, Rhynsburger Pfennige, in: *Deutsche Münzen. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte des Deutschen Münzwesens*, I, Berlin, 1891, p. 48—55. Rijnsburgse denarii komen voor in oud Russische schatten: Polna (1077): N. Bauer, Die russischen Funde abendländischer Münzen des 11. und 12. Jahrhunderts. *ZfN* 39 (1929), p. 114, No 36; Lodejnoje Pole II (1085): N. Bauer, Nachträge ..., p. 156, No 35; Wigmjaz (1090): Ermitage, inv. boek 2528, bld. 89 No 4945, 4946, 4947; Skadino (1135): N. Bauer, Nachträge ..., p. 165, No 77.

¹⁴ G. Albrecht. *Op. cit.*; p. 120.

¹⁵ J. Menadier. *Op. cit.*; p. 52.

¹⁶ De schrijver van het artikel heeft de beschrijving van de schat van Kolgolema nog niet ten volle voltooid, welke daarom alleen bij benadering gedateerd kan worden.

¹⁷ J. Menadier. *Op. cit.*, p. 55.

¹⁸ H. Dannenberg. *Op. cit.*, pl. 23, 549; pl. 73, 1545; pl. 23, 551; G. Albrecht. *Op. cit.*, p. 106, pl. 16.

¹⁹ G. Albrecht. *Op. cit.*, p. 117, pl. 19.

²⁰ Van der Chijs. *Holland*, p. 22—25.

1

2

3

4

5

6

7

8

5

6

7

8

5

6

7

8

9

Hollandse denarii: 1—3 Dirk V, 4—5 Floris I;
Utrechtse denarii: 6—8; Friese denarius: 9.